

ՍԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Է. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

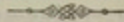
1933-Ն ՈՅԵՄԲԵՐ

ԹԻԻ 11

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԹՈՒԱԿԱՆԻ ՄԸ ԱՌՋԵԻ

(1833-1933)

Կը խոստովանինք անկեղծօրէն թէ ոչ սովորութիւն դարձած պատշաճութեան մը հարկը և ոչ ճոխ արդիւնքներով հանդիսադրուելու իրաւունքի մը զգացումն է որ մեզի կանգ առնել կուտան այսօր Հաստատութեանս ներքին կեանքը ոգևորող կարևոր զործօններէն մէկին՝ մեր մամուլին՝ առջև. այլ յարգանքի պարտականութիւնը միայն հանդէպ զեղեցիկ ոգիի մը, Հաւատքի այս Տան մէջ ժողովուրդին մատուցուած ծառայութիւնը միտքով և արդիւնաւորելու այն բարի իղձին, որ, հակառակ իր ճամբուն վրայ խնուած բիւր արգելքներու, կրցած է միշտ շարունակել իր ընթացքը, թէև թերևս մերթ վարանոտ և մերթ հաստատուն քայլափոխերով, մինչև իրեն համար աւելի բարեբաստիկ նկատուած թուականի մը առաւօտը:

Ամբողջ դար մըն է ահա, որ զրեթէ անընդհատօրէն լսուած է այդ մեքենաներուն ձոխնը՝ այս հնադարեան կամարներուն ներքև: Գիտենք թէ զործը, որ արտադրուած է հոս ժամանակի այդքան կարևոր տնտեսութեան մը միջոցին, բոլորովին համապատասխան չէ եղած ո՛չ պէտքերու և ո՛չ պահանջներու այժմեան տեսակէտներով զգացուած կարևորութեան և լրջութեան. այնպէս որ հրճուանքը, որ այնու ամենայնիւ մեր սրտին կը հաղորդուի յոբելեանի զաղափարէն՝ զոր կը տօնենք, իր բացատրութիւնը կը գտնէ սա՛ մտածութեան մէջ որ եթէ Սրբոց Յակոբեանց այս բարձունքին վրայ մեր մամուլը չէ կրցած բովանդակօրէն ընել ինչ որ պարտ էր ընել, չէ թերացած սակայն նոյն ատեն կատարելէ ինչ որ հնար էր իրեն համար կատարել: Կարելի՞ն էր ոչ ցանկալի. ա՛յս եղած է իր ճիգին իմաստութիւնը՝ իր վրան ու շուրջը ճշդ կացութեան մէջ. ուրիշ բառով՝ եթէ չէ կրցած անիկա պանծացնել իր կոշումը, կրցած է սակայն արդարացնել իր գոյութիւնը:

Լսուած է իրաւամբ թէ «Տպագրութիւնը հրետանին է մարդկային մտածումին», այսինքն ամենէն արագ, վճռական և ասպանով միջոցը մտաւորական

յառաջդիմութեան ծաւալումին. ու տպարանի մը, մանաւանդ մասնաւոր և շահադիտական նպատակէ աւելի՝ հանրային, կամ, ըստ մեր պարագային, ազգային և կրօնական խտէպ հետապնդող տպարանի մը կոչումը ուրիշ բան չէ ըստ ինքեան՝ եթէ ոչ հաւաքական կամքէ բղխած, և որոշ ըմբռնումի մը վրայ լարուած այն ձգտումը, որուն վախճանական դիտումն է հասարակութեան մը կամ համայնքի մը բարոյական օգուտը:

Ձենք ուզեր խնդիր ընել հոս թէ, հարցը այդ տեսակէտէն նկատուած տեսնա՞մեր տպարանին հարիւրամեակին պատմութիւնը ի՞նչ չափով կրնայ կամ պիտի կարենայ արդարացնել անոր գոյութիւնը ազգին մտաւորական կեանքին մէջ. անոնք որ պիտի հաճին կարդալ Սիւնի այս թիւին մէջ իրարու յաջորդող քանի մը ուսումնասիրութիւնները, պիտի կարողանան լայնօրէն զաղափար կազմել այդ մասին: Մենք պիտի ուզէինք մասնաւորաբար վեր առնել հոս սա տպարդան թէ այս Պատրիարքական Աթոռին հովանիին տակ ճիշդ դար մը առաջ կազմակերպուած տպագրական այս գործը, հեռու՝ դիպուածական կամ յանկարծօրէն ծնունդ առած քմայքի մը արդիւնքն ըլլալէ, ընդհակառակը հետեանքն է եղած կանխամտածուած ծրագրի մը և որոշադրուած իղձերու, ու եթէ կարելի չէ եղած լրիւ զոհացում տալ այդ ամէնուն, ատոր պատճառն է եղած ոչ թէ յօժարութեան կամ աշխատանքի պակասը, այլ հանգամանքներու յօրինուածութիւնը և կամքէ անկախ դժուարութիւններ:

Այս դժուարութիւններուն մեծագոյնը միջավայրի պայմաններէն յառաջ եկած էր զլիսաւորապէս: Այս երկրին մէջ, որ, իր աշխարհագրական դիրքին և տնտեսական դրութեան պատճառաւ, ոչ մէկ ատեն արդէն աշխարհի ամենէն ըարգաւաճ մասերէն մին չէ եղած, նախորդ տիրապետութեան օրով, զրեթէ մինչև վերջին պատերազմի նախօրեակին, իմացական շարժումի որ և է ձեռնարկ անկարելի էր փոքր ի շատէ նոյն իսկ արդիւնաւորել, բացի նիւթական մեծ գոհողութիւններէ՝ առանց նաև ուրիշ կարևոր ջանքերու, որոնց մէջ որոշ դեր կը կատարէին նոյն իսկ դիւանագիտական միջամտութիւններն ու ստիպումները: Բաց ծովուն վրայ, երբ չի քալեր կամ դանդաղագնաց է նաւը, ի զուր է նաւորդին աճապարանքը. անոր վազվազկոտ եռանդը նաւուն շրջապատէն դուրս չի կրնար տեւել . . . : Այս պատկերին մէջ է գործին ամբողջ բացատրութիւնը: Դպրոց, թերթ կամ հանգէս, տպարան, մատենադարան, արուեստի հնախօսական կամ յառաջդիմական որ և է ձեռնարկ, կաշկանդումի այն ճնշուած միջնորդութիւն մէջ որ երկրին ընդհանուր վիճակն էր, և ուր Կրթական Տեսչութեան կամ զրաքննութեան անունն ու աչքը ծանրոց կը դնէին ամէն թուիչքի վրայ, մամուլ մը ունենալը և անոր գոյութիւնը այս կամ այն կերպով պահպանելն ու արժեքները հրաշքի հաւասար բան մը պէտք էր նկատել:

Դժուարութիւններուն մէկ ուրիշ տեսակը, ըստ ինքեան ներքին, բայց ոչ նուազ կարևոր քան վերև յիշուած արտաքինը, էր այն՝ որ կը բղխէր Հաստատութեանս նոյն ինքն նկարագրիւր ընտրող կացութենէն: Սրբոց Գալուստեանց այս Աթոռը ազգային և հոգևորական այն կազմակերպութիւնն է, որուն բուն կոչումն է Սուրբ երկրին մէջ ի վաղուց անտի Հայաստանեայց եկեղեցւոյ պատկանած սրբավայրերու պահպանութեան գործը: Այդ նպատակին ուղղուած են

և պէտք է լինին ամէն ջանք և մտահոգութիւն. կրօնական նուիրում, նիւթական զոհողութիւններ, նոյն իսկ մտաւորական տքնութիւններ և կրթական տաժաններ, ևայլն, ամենէն յառաջ այդ կէտը պարտին ունենալ ի նկատի, և յետոյ ու ըստ այնմ, միշտ նոյն ոգւով տարածուիլ կամ բաշխուիլ նաև այլ ուղղութեանց վրայ: Մեր Միաբանութիւնը ազգային և հոգևոր Սահմանադրութեամբ կազմաւորուած եկեղեցական զինուորութեան այն կարգն է, որուն զբաղանց պարտականութիւնն է անկորուստ պահել Հայ եկեղեցւոյ իրաւունքները միջազգային քրիստոնէութեան այս ոստանին մէջ, և անոր անունն ու պատիւը պահպանել այն բարձրութեան վրայ, ուր մեր պատուական նախնիք այնքան սքանչելի խմաստութեամբ կրցած են հանել զայն, այժմեան քաղաքակրթութեան հետ աւելի կամ նուազ չափով առնչութեան մէջ եղող երեք հին և մեծ կրօններու համազգային այս երկրին մէջ: — Հանապազօրեայ մրցակցութեան, զիշեր ու ցերեկ անդադրում պաշտամունքի և անթարթ հսկողութեան, անակնկալ հոգերու, չնախատեսուած ծախսումներու և աներևակայելի անդոհանքի և տաղանայներու այն տեսակ մը թոհուրոհին մէջ, որուն կը յանգէր կեանքը ի վերջոյ այս Հաստատութեան պարխայներէն ներս, մարդիկ ի՞նչպէս սիրտ և ժամանակ կը գտնէին, տալու համար մամուլին, որ, այդ օրերուն մանաւանդ, կամ անհանդուրժելի տանջանք, և կամ անպէտ չքեղանք մը միայն պիտի թուէր միտքերուն և սիրտերուն համար հաւասարապէս . . . : Այս հարցումին պատասխանը Հաւատքին խորհուրդը և հայկական կամքի ոյժին զգացումը միայն պիտի կարենային տալ մեզի:

Այլապէս նկատելի տարբեր դժուարութիւն մը կը ծնէր մասնաւորաբար ուրիշ հանգամանքէ մը: Երուսաղէմ, իր պատրիարքական մեծ տիտղոսին դրօշին տակ ունէր թեմական պզտիկ շրջանակ մը միայն, ուր, մէջն ըլլալով այն ատեն եզրիպտոսն ալ, չէր բովանդակուեր նոյն իսկ հազարեակ մը Հայութիւն, որուն ամենամեծ մասն ալ արաբախօս էր տակաւին. իսկ Լիբանան և Սիւրիոյ մէկ մասը, որ այդ թուականին կը պատկանէին երուսաղէմի, հայերու թիւի և կացութեան տեսակէտով՝ կը գտնուէին միևնոյն դրութեան մէջ: Իրաւ է թէ ուխտաւորական շարժումը, որ այդ միջոցին իր ամենէն յորդ թափին մէջ էր, տեսակ մը համայնական դիրք կուտար այս Աթոռին՝ ազգին կեանքին մէջ, բայց ի. Պոլիս իր հեազհետէ բազմացած և ճոխ տպարաններով, և Չմիւսնիա՝ Տէտէեան եղբարց այնքան զործօն և յետոյ Մամուրեանի տպարաններովը այնպէս զրաւած էին հրապարակը, որ երուսաղէմի հայ տպարանը այսքան հեռուէն պիտի չկարենար որ եւ է կերպով մրցիլ անոնց հետ, եւ նիւթապէս զինքը սնուցանող և բարոյապէս քաջալերող ասպարէզ չլինել իրեն համար ազգային հանրական կեանքին մէջ:

Աչքի առջև բերելով այս բազմաթիւ և բազմակերպ դժուարութիւնները, կը հանգարտի մեր խղճմտանքը, տեսնելով որ այս տպարանը, այդքան բարդութեանց մէջ և այնքան ծանրահոգ զբաղումներու ներքե կըցեր է արժեցնել դարձեալ իր գոյութիւնը, եկեղեցական պաշտամունքի, նախնեաց մատենադրութեան, չափով մը՝ նաև բանասիրութեան, կրօնական և եկեղեցակրթական ուսմանց և զիտութեանց վերաբերող զիրքերու տպադրութեամբ, և տասներկու

տարիներ անընդհատ հրատարակելով «Սիօն» ամսօրեայ հանդէսը, իրեն պարբերական պաշտօնաթերթը Ս. Աթոռոյս, Էջմիածնի «Արարատ»-ին և Արմաշու «Յոյս»-ին և ատեն մը Հայրիկի «Արծիւ»-ին հետ, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ողին և ուղղութիւնը բացատրող և տարածող գործունէութեամբ մը, որ իր ժամանակին ունեցաւ իր որոշ արժէքն ու նշանակութիւնը:

Ըսուեցաւ վերև թէ Երուսաղէմահայ տպարանը ոչ թէ դիպուածաբար՝ այլ կանխորոշ ծրագրի մը վրայ հաստատուած է դար մը առաջ, եւ թէ բացառիկ եւ հասկնալի պատճառներով է որ լրիւ կարելի չէր եղած իրագործումը այդ հողին: Արդարեւ, Ձաքարիա Կոփեցի, յետոյ պատրիարք Ս. Աթոռոյս, եւ բուն հիմնադիրը տպարանին, նախ Էջմիածնի մէջ աշակերտած՝ Ներսէս Արեղայ Աշտարակեցիի (ապագայ մեծանուն կաթողիկոսին), եւ յետոյ, ժամանակ մը Վենետիկոյ Ս. Ղազարի ժառանգաւորացին հետեւած, ազգային ողիով եւ եւրոպական ճաշակով թրծուած միտք մը, որ յետոյ Ս. Աթոռոյս միաբան եւ արեղայ ձեռնադրուելէ վերջ նուիրակութեան պաշտօններով Հայաստան և հայաբնակ վայրեր շրջած լինելով՝ ազգային կեանքի ծանօթութեամբ և փորձառութիւններով հարստացած հողի մըն էր ինքնին, անկարելի էր որ ըմբռնած չըլլար թէ ինչ պէտք էր լինէր այսպիսի մայրավանքի մը նուիրական հովանիին տակ կազմուած մամուլի ուղղութիւնը: Իսկ Պօղոս արքեպիսկ. Ագրիանուպոլսեցի և Կիրակոս արքեպիսկոպոս Երուսաղէմացի, առաջինը՝ նախկին պատրիարք Կ. Պոլսի, որ Գաբրիէլ պատրիարքի պաշտօնի առկախումին միջոցին ծայրագոյն կառավարիչի լիազօր իրաւունքներով եկած էր հոս, և կորովի բազուկով և իմաստուն շրջահայեցութեամբ փրկած Հաստատութեան խանգարուած վարչութիւնը, ու երկրորդը՝ կրթասէր և ուսումնական հոգևորական մը, որ իբր այդպիսի մէկը ճանչցուած և սիրուած էր Կ. Պոլիս և Եգիպտոս, և որ ապա պատրիարք ևս եղաւ Ս. Աթոռոյս, առաջինը իրեն հովանաւոր և երկրորդը իրեն զաղափարակից և գործակից Ձաքարիայի, երեքն ի միասին միևնոյն մտածութեամբ խանգավառուած էին անշուշտ Սրբոց Յակոբեանց տպարանական այս գործունէութեան սկիզբը, անոր մէջ տեսնելով ազգային և եկեղեցական զարգացումի նիւթական և բարոյական լուրջ ոյժ մը: Եթէ, ինչպէս ականարկուեցաւ, արդիւնքը չեղաւ գերազանց, հարկ է սակայն ընդունիլ թէ եղաւ, ըստ քանակին և որակին միանգամայն, իրապէս զնահատելի. այնպէս որ ամբողջ դարու մը երկարութեան վրայ Հայ-Երուսաղէմի մտաւորական կեանքը պայծառացնող այս ձեռնարկին թէ՛ զաղափարին եւ թէ՛ գործին պատիւը իրենց միայն կը պատկանի. քանի որ յաջորդ սերունդներու վարիչներն ու գործիչները հաւատարիմ հետևողութեամբ իրականացուցին անոնց ծրագիրը՝ միայն:

Իրենց յիշատակին հանդէպ միշտ երկիւղած մտածումով մը՝ կ'ուզենք որ անոնց պատկանի միշտ պատիւը յառաջիկայի ևս ամէն յաջողութեանց, որոնք կը յուսանք թէ օրհնութեամբն Աստուծոյ աւելի յաճախադէպ պիտի լինին այսուհետև: Հոգելոյս Տ. Եղիշէ Դուրեան Սրբազան Պատրիարք, որ, 1921 ին, բարեբաստիկ թուականի մը առաջին օրերուն կը բարձրանար Երուսաղէմի Պատրիարքական զահր, իր մերձ տասնամեայ պաշտօնավարութեան շրջանին, նոյն այդ

յիշատակն է որ փառաւորեց արդէն, հայկական Սիոնի այս սուրբ յարկին տակ իրականացնելով մտաւորական նոր վերածնութիւն մը՝ դար մը առաջ կատարուածին յատակադէին վրայ, թէև աւելի խոր և հիմնական պատրաստութեամբ թերևս: Իր աշակերտները, որոնք ուխտած են կատարել իրենց բովանդակ կարելին, որպէսզի չշիջանի բնաւ մեծ միտքէ մը և ազնուական սիրտէ մը վերարծարծուած այդ հուրը, նուիրուած են այդ գործին, որչափ իրենց վարպետին՝ նոյնչափ և անոնց անուան և յիշատակին հանդէպ մեծարանքի անխառն զգացումներով: Զաքարիայով, Պօղոսով և Կիրակոսով հիմնադրուած և Դուրեանով զեղագարդուած գործը պիտի շարունակուի հոգեւանդն սիրտով: Սրբոց Յակոբեանց տպարանին երկրորդ հարկւրամեակը պիտի ցանկանք որ Ազգին և Եկեղեցիին համար լինի հոգևոր սփոփանքի և շինութեան նոր շրջան մը, հրատարակութեամբ հայազիրտական կարևոր գործերու և ուսումնասիրութեանց: Պիտի չխնայուի ջանք, որպէսզի մեր ձեռագրաց Մատենադարանը, հայ միտքի և արուեստի այս մեծարժէք զանձարանը, ուր այժմ կը պահարանուին՝ աւելի քան 3500 զրչազիրներ, քայլ առ քայլ և ըստ կարելւոյն մատչելի դառնայ հանրութեան, հրատարակութեամբ թէ՛ նախնեաց անտիպ գործերուն և թէ՛ ձեռագրաց ընդհանուր ցուցակի և անոնց յիշատակարաններուն, որոնցմէ, Սիոնի այս թիւին մէջ կը դնենք, իբրև նմոյշ, Ոսկերեւանի Եսայեայ մեկնութեան Ա. զլուխին Ոսկեդարեան թարգմանութիւնը և Ժ. — ԺԴ. ամէն մէկ դարէ մի մի յիշատակարան:

Զենք կրնար վերջացնել այս քանի մը խօսքերը, առանց անգամ մըն ալ սրտագինս ոգեկոչելու յիշատակը անոնց որ կազմակերպիչներն եղան մամուլի գործին՝ այս նուիրական բարձունքին վրայ, և իրենց յաջորդներուն և շարունակողներուն, ինչպէս նաև Ս. Աթոռոյս հանգուցեալ բարերարներէն անոնց որ մեքենաներու կամ մեքենական կազմածներու նուիրումով սատարեցին տպարանի զարգացման: Այս բոլոր նուիրատուններուն անունները յարգանքով յիշուած են յաջորդ ուսումնասիրութեան մը մէջ: Առաջին հարկւրամեակին մէջ անոնցմէ վերջիններն եղած են հանգ. Յարութիւն և Տիրան Յովակիմեանի ազնուասիրտ քոյրերն ու եղբայրը, որոնք հազար եզ. ոսկւոյ սահմանումով իրենց ողբացեալ եղբայրներուն յիշատակին վերջերս նուիրեցին ելեքտրաշարժ մեծ արագատիպ մը եւ կարիշ եւ ծալող մեքենաներ, որոնց պաշտօնական առաջին շարժումը կցորդուեցաւ յորեկինական այս տօնին:

Յարգանք ամէնուն յիշատակին, և օրհնութիւն իւրաքանչիւրին անուան:

★ ★ ★